

Ариадна СОРОКІВСЬКА-ОБІХОД

доктор філософії

*Національна академія сухопутних військ імені
гетьмана Петра Сагайдачного (Львів, Україна)*

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4413-9480>

Електронна пошта: ariadnasor@ukr.net

КУЛЬТУРНЕ ЖИТТЯ УКРАЇНЦІВ У ТАБОРАХ ТИМЧАСОВО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ НА ТЕРИТОРІЇ КРАЇН ЗАХІДНОЇ ЄВРОПИ У ПЕРШІ ПОВОЄННІ РОКИ (1945–1947)

У статті описано культурне життя українців у таборах тимчасово переміщених осіб на території країн Західної Європи у повоєнні роки (1945–1947), головними напрямками якого стали: видавнича, освітня діяльність, розвиток мистецтва, театру, спорту, створення культурних, релігійних, наукових осередків, громадських організацій. Із 2,5–3 млн осіб українців, більшість із яких зазнали репатріації до СРСР у 1945 р., у Західній Німеччині залишилося близько 220 тис. українців. У таборах вирувало культурно-мистецьке, наукове та освітнє життя. Українцям вдалося не асимілюватися, а спільними зусиллями «збудувати Україну в мініатюрі», зберегти та примножити її, сформувавши нову політичну українську діаспору, нащадки якої передали поколінням незалежної України історичну спадщину та долучилися до формування сучасної української ідентичності.

Ключові слова: *тимчасово переміщені особи, епоха ДіПі, культурне життя, українська еміграція, Західна Європа, повоєнний період.*

Постановка проблеми. Біженці та переміщені особи у країнах Західної Європи, зокрема й з України, перебували під опікою міжнародних організацій Адміністрації Об'єднаних Націй для допомоги та відбудови і Міжнародної організації у справах біженців. Лише у Німеччині, поділеній на чотири зони окупації, перебували мільйони переміщених осіб (*англ.* displaced person, DP; *укр.* ДіПі) і біженців, 2,5–3 млн яких були вихідцями із України. Це були люди, примусово вивезені на роботи до Німеччини (так звані остарбайтери), військовополонені та політичні в'язні, а також ті, кого реалії життя у сталінській тоталітарній державі змусили залишити Батьківщину. Загальна кількість переміщених осіб і біженців у Західній Німеччині у 1944 р. становила понад 10 млн осіб.

Упродовж перших повоєнних років саме у Західній Німеччині сформувалася частина третьої хвилі еміграції та утворилася чисельна українська громада, до складу якої увійшли представники кількох хвиль еміграції із різних регіонів України. Вони мали різні політичні погляди, були представниками відмінних верств населення, на-

лежали до розбіжних соціальних класів та мали неоднаковий рівень освіти. Однак, незважаючи на відмінності, об'єднавшись, спільними зусиллями їм вдалося тоді «збудувати Україну в мініатюрі».

Незважаючи на важку фізичну працю, життєві негаразди та відлов радянськими репатріаційними комісіями, у таборах вирувало культурно-мистецьке, наукове та освітнє життя. Під час перебування у таборах переміщених осіб і біженців за невеликий проміжок часу вони зуміли облаштувати житло, заснувати початкові, середні й навіть вищі навчальні заклади, створити наукові інституції, організувати бібліотеки, започаткувати низку фахових курсів, збудувати храми, відкрити спортивні товариства. Позбувшись пут соціалістичного реалізму, отримали новий імпульс до творчості українські митці – письменники, художники і скульптори, театральні режисери й актори, композитори та музиканти, балетмейстери, оперні й естрадні співаки.

Мета дослідження – дослідити культурне життя та повсякдення українських переміщених

осіб і біженців у країнах Західної Європи у другій половині 1940-х рр. як соціальної групи у контексті воєнно-політичної ситуації у Європі після Другої світової війни.

Аналіз попередніх досліджень. Документи епохи ДіПі у вітчизняних архівах десятиліттями зберігалися під грифом «Цілком таємно», що унеможливило роботу дослідників із ними. Одним із винятків є праця М. Павленка «Біженці та переміщені особи в політиці імперіалістичних держав (1945–1949 рр.)», де описано склад і правове становище мешканців таборів, порушено питання перешкоджання репатріації українців до СРСР (Павленко, М. 1979). Л. Стрільчук у праці «Українські політичні біженці та переміщені особи після Другої світової війни» схарактеризувала процес переселення українців із Західної Німеччини до різних країн світу, описала проблеми адаптації у нових суспільствах та умови їх життя і праці (Стрільчук, Л. 2016). О. Міхасюта у праці «Діяльність міжнародних організацій у справах біженців у країнах Західної Європи (20–90-ті роки ХХ ст.)» розглянула діяльність міжнародних організацій у справах біженців у країнах Західної Європи (Міхасюта, О. 2006). В. Ковпак у праці «Інформаційно-комунікаційна діяльність післявоєнної української еміграції: смислова матриця ідеї нації» проаналізувала інформаційно-комунікаційну діяльність післявоєнної еміграції з України, зокрема й представників епохи ДіПі (Ковпак, В. 2016).

Мовознавець Ю. Шерех у науковій розвідці «Мова української еміграції в Німеччині (1945–1948)» досліджував зміни, яких зазнала мова переміщених осіб і біженців з України під час їхнього побутування у Західній Німеччині (Шерех, Ю. 1949). Е. Скородинський у праці «Релігійне життя в таборах» дослідив українське церковно-релігійне життя, проаналізувавши окремі аспекти діяльності Української греко-католицької та Української автокефальної православної церков у таборах Західної Німеччини (Скородинський, Е. 1949). Бібліограф В. Дорошенко у статті «Культурно-освітня праця в таборах і для таборів» дослідив видавничу діяльність, організацію бібліотек, функціонування окремих освітніх закладів, діяльність творчих гуртків у таборах переміщених осіб і біженців (Дорошенко, В. 1949). Праця Ю. Теодоровича «Під патронатом великого митрополита: нарис навчально-виховної праці Української Народної Школи імені Митрополита Андрея Шептицького в Регенсбургу. Німеччина 1945–1949» присвячена висвітленню діяльності

навчальних закладів, що функціонували в епоху ДіПі (Теодорович, Ю. 1960).

На сторінках видання «Локальна історія» опубліковані праці, присвячені культурному, мистецькому, освітньому життю переміщених осіб і біженців із України у країнах Західної Європи у другій половині 1940-х років. Зокрема, у статті «Скитальці» С. Липовецький описує створення Адміністрації Організації Об'єднаних Націй для допомоги та відбудови, що займалася питаннями повернення біженців на Батьківщину, процес розселення українців у таборах тимчасово переміщених осіб на території Австрії та Німеччини у 1945 р., організацію їхнього побуту, а також заснування ними навчальних закладів, мистецьких колективів та організацію політичного життя (Липовецький, С. 2023).

У статті «МУР, стіни і спроби порозуміння» Є. Стасіневич розглядає Мюнхен як центр українського культурного життя, де у 1945 р. виник Мистецький Український Рух, що об'єднав відомих літературних діячів того часу в еміграції. Описуються перешкоди та труднощі на шляху становлення цієї організації та період її активності до 1948 р., а саме: проведення загальних конгресів та конференцій, випуск газет, альманаху, збірників і часописів літературно-мистецької проблематики, а також розбіжності, що виникали між членами об'єднання у процесі діяльності (Стасіневич, Є. 2023).

Аналізуючи тематичну і змістову складову архіву Українського Національного Музею в Чикаго, присвячену періоду ДіПі, М. Климчак у статті «Культурно-мистецьке життя в таборах переміщених осіб» робить екскурс у культурно-мистецьку сторінку з табірної життя переміщених осіб із України, яким вдалося розвинути масштабне суспільно-громадське, видавниче, релігійне, політичне, культурно-освітнє та культурно-мистецьке життя. Зокрема, описано атмосферу післявоєнного часу, яку передали у своїх творах письменники, митці, театральні діячі, вчені, вчителі, представники інтелектуальної і творчої думки, що стало підґрунтям для майбутнього української діаспори (Климчак, М. 2019).

У дисертаційному дослідженні О. Подобєд «Культурне життя та повсякдення переміщених осіб і біженців з України у Західній Німеччині (друга половина 1940-х рр.)» докладно розглянуто культурне та повсякденне життя переміщених осіб і біженців із України у Західній Німеччині у другій половині 1940-х рр.; з'ясовано різні теоретичні підходи до понять «культура» та «повсяк-

денне життя»; визначено формулювання термінів «переміщені особи» та «біженці»; переміщені особи та біженці з України розглядаються як соціально-психологічне явище; з'ясовано причини міграції українців у роки Другої світової війни та визначено їх правовий статус; проаналізовано розвиток української освіти та науки у повоєнній Західній Німеччині, заснування українцями й функціонування в таборах низки навчальних закладів і наукових інституцій; досліджено культурно-мистецьке, релігійне, спортивне, повсякденне життя українців; зроблено висновки про те, що українська культура епохи ДіПі творилася у взаємодії з національними культурами представників інших етносів, які перебували у таборах (Подобед, О. 2018).

Виклад основного матеріалу. У травні 1945 р. на території Німеччини та Австрії перебувало 16 млн іноземців, переважно полонених, робітників або колишніх в'язнів із Франції, Бельгії і Нідерландів, повернення додому яких було справою кількох тижнів. Понад 2,5 млн східних європейців не поспішали на Батьківщину, де закріплювався тоталітарний режим. Переважна більшість із них зазнала репатріації до СРСР у 1945 р., унаслідок чого у Західній Німеччині залишилося близько 220 тис. українців. Станом на кінець 1946 р. однією з найчисельніших національних груп були українці – понад 200 тис. осіб, стільки ж було євреїв, частка поляків складала близько 500 тис. осіб. Відповідно до статистичних даних, 65 % українців розміщувалися в таборах, а 35 % – орендували кімнати чи квартири (Липовецький, С. 2023, с. 7).

З 1945 р. біженців тимчасово розселяли у таборах для переміщених осіб. Під житло виділяли вцілілі після війни громадські приміщення – казарми, школи чи замки. У 1947 р. в американській, британській та французькій зонах окупації Німеччини та Австрії діяло 796 таборів, із яких 125 були призначені для українців. Люди з малими дітьми проживали у темних підвалах та на бетонних долівках. Найбільше українських біженців і переміщених осіб мешкало в американській зоні окупації Німеччини (Баварія і Гессен), де вони становили понад 50 % усіх українців, в англійській зоні (Північний Райн-Вестфалія і Нижня Саксонія) українців було 25 %, а у французькій зоні (Райнланд-Пфальц) – лише 5 %, ще 15 % українців опинилися в Австрії. Для запобігання примусовій репатріації до СРСР частина українців приховувала своє етнічне походження і записувала себе поляками, а частина росіян –

українцями. Також відбувався постійний рух біженців і переміщених осіб як усередині Західної Німеччини, так і поза її межі (з однієї зони окупації до іншої, з одного табору до іншого, із Австрії до Західної Німеччини, зі Східної до Західної Німеччини, із Західної Німеччини за океан). Примітно, що Адміністрація Об'єднаних Націй для допомоги та відбудови не проводила статистичних досліджень за національним принципом, а брала до уваги державну приналежність. Тому частину вихідців із СРСР, особливо у 1946–1947 рр., записували безвідносно до їхньої національності в рубриці «радянські», «польські» чи «чеські» громадяни або ж «бездержавні» (Липовецький, С. 2023, с. 8).

Упродовж 1946–1947 рр. у 125 таборах трьох зон окупації, у яких загалом перебувало близько 98 тис. осіб, діяли такі українські культурно-освітні та громадські структури: 454 майстерні, 417 фахових курсів, 305 осередків громадських організацій, 148 парохій, 90 народних шкіл, 90 церковних братств, 64 дитячих садків, 61 бібліотека, 60 хорів, 51 драматичний гурток, 50 крамниць, 38 професійних шкіл, 38 кооперативів, 33 гімназії, 21 оркестр, 5 гімназійних курсів, 4 професійних театри, 3 балети, 2 лялькових театри, 2 дитячих балети. У 1946–1947 рр. у цих таборах було проведено низку українських культурних подій: 2 339 рефератів, 1 859 драматичних вистав, 1 501 концерт, 638 академій, 71 виставку народного мистецтва (Подобед, О. 2018, с. 212).

Якщо протягом 1945 – середини 1950 рр. українські біженці та переміщені особи перебували під опікою міжнародних організацій Адміністрації Об'єднаних Націй для допомоги та відбудови та Міжнародної організації у справах біженців, то з 1 липня 1950 р. вони перейшли під німецьку адміністрацію й економіку. У зв'язку з цим зазнав змін їх правовий статус – за законом від 25 квітня 1951 р. вони стали «іноземцями без батьківщини» (нім. *heimatloser Ausländer*) (Подобед, О. 2018, с. 77).

Згідно з «Рамковим статутом для українського табору», затвердженим Центральним представництвом української еміграції, кожен табір мав чітку організаційну структуру, до складу якої входили адміністрація та структурні підрозділи – референтури. Мешканці кожного табору обирали таборову раду, що складалася з певної кількості членів (спочатку 1 член на 100 виборців, згодом 1 член на 150–160 виборців), і призначали коменданта, якому допомагали референти (харчовий, фінансовий, культурно-освітній). Окрім таборо-

вої поліції, також діяв громадський суд. Територія табору поділялася на блоки. Копіткою була діяльність фінансової референтури – кожен табір мав свій бюджет, що затверджувався таборовою радою. Його наповнювали самі таборяни, він складався із прибутків від реалізації продукції, виготовленої у таборових майстернях та вирощених на таборових городах, відсотків від продажу квитків на таборові концерти й театральні вистави, прибутків від діяльності таборового готелю, оренди таборової стайні, а також податку таборян, які працювали поза табором. Таким чином, із таборового бюджету покривали видатки на утримання культурно-освітніх організацій (дитячих садків, шкіл, фахових та мовних курсів), ремонт таборових приміщень, провадили меценатську діяльність (допомагали українцям, позбавленим опіки міжнародних організацій). Працювати можна було у численних таборових майстернях, дехто влаштувався в американські установи чи на німецькі підприємства. Умови проживання в таборах були важкими – у невеликих кімнатах мешкали зазвичай дві–три родини, як виняток – одна. У залах розташовувалися десятки родин (100–150 осіб), яких розділяли на так звані кімнати «стінами» із килимів. В окремих таборах був щоденний ритуал – на зборах зачитували важливі накази команди табору, співали гімн та молитву, в інших таборах збиралися з нагоди національних свят (Липовецький, С. 2023, с. 9).

Активності сприяла молодість і відсутність зайнятості – майже 80 % переміщених осіб були віком від 15 до 49 років. Близько 40 % української молоді в таборах переміщених осіб були охоплені участю у молодіжних організаціях: 18 % – у Спілці Української Молоді (СУМ), 10 % – Пласті, 7 % – Раді Фізичної Культури, 5 % – Християнській асоціації молодих людей (УМСА-УВСА) (Липовецький, С. 2023, с. 10).

Соціальний склад українських емігрантів на початок 1946 р. був таким:

- в американській зоні Німеччини: селяни – 30 %, робітники – 34 %, особи з вищою освітою – 23 %, інші – 13 %;
- у британській зоні Німеччини: селяни – 44 %, робітники – 35 %, особи з вищою освітою – 8 %, інші – 13 %;
- в Австрії: селяни – 41,5 %, робітники – 22,5 %, особи з вищою освітою – 14%, інші – 22% (Подобед, О. 2018, с. 82).

У таборах створювали навчальні заклади і музеї, мистецькі колективи та спортивні команди. Упродовж шести років видали 718 книжок

українською мовою загальним накладом 1,8 млн примірників. Одним із показових був табір переміщених осіб у Аугсбургу (Німеччина), де у колишніх казармах проживали майже 3 тис. українців. Вони мали дитячий садок, народну школу, гімназію, 3 фахових школи, 4 фахових курси, театр, 2 хори, оркестр, балет народних танців, 2 бібліотеки. Діяли Український архів-музей, філія Українського вільного університету, Інститут живих мов, кооператив, 6 крамниць, 14 майстерень, 2 парохії, 3 церковних братства, 14 громадських організацій. Упродовж перших двох років існування табору було проведено 291 драматичну виставу, 72 концерти, 120 лекцій, 6 виставок народного мистецтва. Також там була проведена акція на підтримку Української повстанської армії (УПА) – у повоєнний час опоненти бандерівців заперечували існування збройного опору в Україні. Ситуація змінилася лише восени 1947 р., коли до Баварії рейдом прийшли перші похідні групи УПА, яких таборяни зустрічали з транспарантами «Слава бійцям і командирам УПА!» (Липовецький, С. 2023, с. 10).

У 1947 р. кордони для біженців відкрила Бельгія – країна потребувала шахтарів, адже після закінчення війни там бракувало місцевих чоловіків. До Бельгії подалося багато наддніпрянців, які боялися репатріації до СРСР. Невдовзі почали впускати іноземців й інші країни – найпопулярнішими напрямками стали США і Канада. Наприклад, створена у Києві у 1941 р. капела бандуристів імені Тараса Шевченка, що опинилася у таборах переміщених осіб в Інгольштадті та Регенсбургу (Німеччина), на зламі 1948–1949 рр. у повному складі емігрувала до США. До 1952 р. проіснувало лише два табори переміщених осіб (Липовецький, С. 2023, с. 11).

З травня 1945 р. до 1950 р. у таборах переміщених осіб у трьох зонах Німеччини, в Австрії, а також серед українських військовополонених Італії і Великої Британії з'явилося понад 500 періодичних видань, позначених іменами письменника Уласа Самчука¹, письменника, політич-

¹ Улас Олексійович Самчук (1905–1987) – письменник, журналіст, публіцист, редактор, лауреат Української Моголянсько-Мазепинської Академії Наук, член уряду Української Народної Республіки в екзилі. З 1945 р. – голова літературної організації Мистецький український рух (МУР). У 1948 р. емігрував до Канади, де заснував Об'єднання українських письменників у діаспорі «Слово» і Світовий конгрес українців.

ного діяча Івана Багряного², поета, літературного критика Юрія Клена³, письменника, публіциста, літературного критика Євгена Маланюка⁴, письменника Тодося Осьмачки⁵, письменниці-неокласика Катрі Гриневич⁶, мовознавця, літературного та театрального критика Юрія Шереха (Шевельова)⁷, поета, перекладача, прозаїка Ігоря Качуров-

² *Іван Багряний* (Іван Павлович Лозов'яга) (1906–1963) – поет, прозаїк, драматург, публіцист, журналіст, політичний діяч. Навчався в Київському художньому інституті. Відбував заслання на Далекому Сході за звинуваченням «у проведенні контрреволюційної агітації». У 1945 р. емігрував до Німеччини. Голова Української національної ради, заступник президента Української Народної Республіки в екзилі. У 1962 р. був номінований на Нобелівську премію з літератури.

³ *Юрій Клен* (Освальд-Еккард Бургарт) (1891–1947) – поет, перекладач, літературний критик. Навчався у Київському університеті Святого Володимира. Викладав в Українському вільному університеті в Празі. З 1931 р. жив у Німеччині. Головний редактор літературного журналу «Літаври».

⁴ *Євген Філімонович Маланюк* (1897–1968) – письменник, поет, культуролог-енциклопедист, публіцист, літературний критик, мистецтвознавець, перекладач, сотник Армії УНР. Навчався в Українській господарській академії в Подєбрадах (Чехословаччина). З 1944 р. жив у Німеччині, у 1949 р. емігрував до США, де став почесним головою об'єднання українських письменників «Слово».

⁵ *Теодосій (Тодось) Степанович Осьмачка* (1895–1962) – прозаїк, поет, перекладач, педагог, громадський і політичний діяч. Навчався у Київському інституті народної освіти. У 1944 р. емігрував до Праги, у 1948 р. переїхав до США, де брав активну участь в емігрантській українській діяльності, входив до організації «Творчий український рух». На його творчість вплинув символізм, експресіонізм, неоромантизм.

⁶ *Катерина Василівна Гриневич* (Банах) (1875–1947) – письменниця та освітянка. Діячка жіночого руху на Галичині, очільниця Союзу українок. У 1944 р. емігрувала до Німеччини. Виробила власний стиль письма, її мова дещо архаїзована, збагачена давньоруською лексикою, взірцями давньої календарно-обрядової поезії.

⁷ *Юрій Володимирович Шевельов (Шнайдер)* (1908–2002) – славіст-мовознавець, історик української літератури, літературний і театральний критик, активний учасник діаспорного наукового та

ського⁸, поета Богдана Кравціва⁹, письменниці, скульпторки, малярки Оксани Лятуринської¹⁰, архітектора, графіка, мистецтвознавця Володимира Січинського¹¹ та ін. (Климчак, М. 2019, с. 57).

Центром українського культурного життя в еміграції стала Баварія, яка відійшла до аме-

культурного життя української еміграції. Закінчив Педагогічний інститут професійної освіти у Харкові. У 1944 р. емігрував до Німеччини. Професор Гарвардського, Колумбійського університетів. Автор науково обгрунтованої періодизації хронології історії української мови.

⁸ *Ігор Васильович Качуровський* (1918–2013) – поет, перекладач, прозаїк, літературознавець, педагог, радіожурналіст. Навчався в Курському педагогічному інституті. У 1943 р. емігрував на Захід. У 1948 р. переїхав до Аргентини. Літературний оглядач української редакції «Радіо Свобода». Член об'єднання українських письменників (ОУП) у еміграції «Слово», Спілки аргентинських письменників SADE (Sociedad Argentina de Escritores), Національної спілки письменників України.

⁹ *Богдан-Юрій Миколайович Кравців* (1904–1975) – поет, перекладач, редактор, критик. Дійсний член Наукового товариства імені Шевченка (НТШ), Української вільної академії наук (УВАН), редколегії «Енциклопедії українознавства». З 1944 р. жив у Німеччині, у 1949 р. емігрував до США. Автор 11 збірок поезій, член ОУП «Слово», активний діяч українського націоналістичного руху, активіст Української військової організації, Союзу української націоналістичної молоді. Перший крайовий провідник Організації українських націоналістів (ОУН) на західноукраїнських землях.

¹⁰ *Оксана Михайлівна Лятуринська* (1902–1970) – малярка, скульпторка, писанкарка, письменниця, поетка, громадська діячка. Навчалася у Карловому університеті, Українській студії пластичного мистецтва, Чеській високій художньо-промисловій школі. У 1949 р. емігрувала до США, де брала участь у діяльності ОУП «Слово».

¹¹ *Володимир Юхимович Січинський* (1894–1962) – архітектор, графік, мистецтвознавець, бібліограф, маляр, історик мистецтва, вчений, педагог, дійсний член НТШ. Навчався в Інституті цивільних інженерів у Петербурзі. У 1949 р. емігрував до США. Автор проектів іконостасів, престолів, ківотів, надгробків в українському стилі. Написав низку праць з історії українського мистецтва: про стиль модерн, графіку, народну архітектуру, орнаментику, кераміку.

риканської зони окупації. Офіційно Мистецький Український Рух (МУР) виник 25 вересня 1945 р. у Фюрті поблизу Нюрнберга. Його виникненню передувала низка подій – двом молодим літераторам Леоніду Лиману та Леоніду Полтаві вдалося вивезти з Пляуена, що мав опинитися під радянською окупацією, до Регенсбургу шрифти видавництва «Дозвілля». Але трапилося так, що шрифти використали для випуску газети «Слово» редактора Свирида Довгала, а письменникам сказали, що вони зможуть користуватися шрифтами лише тоді, коли створять ширшу організацію. Хоча нове об'єднання виникло швидко, необхідних видавничих засобів воно не отримало через опір еміграційних політичних кіл, та змушене було друкуватися у різних місцях. Основу МУР склали Юрій Шевельов (Шерех), Іван Багряний, Юрій Косач¹², Іван Майстренко¹³ Віктор Петров (Домонтович)¹⁴, Ігор Косецький¹⁵, головою організації було обрано Уласа Самчука та прийнято декларацію організації. За час її діяльності

¹² *Юрій Миколайович Косач (1908–1990)* – поет, прозаїк, драматург, редактор. Навчався у Варшавському університеті. У 1944 р. опинився в Німеччині, у 1949 р. емігрував до США, де очолив редакцію нью-йоркської української літературної газети «Обрії». Його творчу спадщину складають прозові, поетичні твори, драми, літературно-критичні й публіцистичні статті.

¹³ *Іван Васильович Майстренко (1899–1984)* – громадсько-політичний діяч, історик, економіст, політолог, публіцист, вчений. У 1944 р. емігрував до Німеччини, де видавав місячник «Вперед», книжки з історії революційного руху та економіки України. Працював в Українському технічно-господарському інституті (Німеччина).

¹⁴ *Віктор Платонович Петров (Домонтович) (1894–1969)* – письменник, філософ, соціальний антрополог, літературний критик, археолог, історик і культуролог, доктор історичних та філологічних наук. Навчався у Київському університеті. Започаткував жанри українського інтелектуального роману та романізованої біографії. У 1947–1949 рр. викладав в Українському вільному університеті в Мюнхені.

¹⁵ *Ігор Косецький (Мерзляков Ігор В'ячеславович) (1913–1983)* – письменник-модерніст, перекладач, критик, літературознавець, режисер, видавець. Навчався у Російському інституті театрального мистецтва у Москві. У 1942 р. вивезений на роботи до Німеччини, де заснував видавництво «На горі», що спеціалізувалося на виданні перекладної літератури українською мовою та української поезії.

(1945–1948 рр.) було проведено три з'їзди та три практичних конференції, випущено одне число альманаху «МУР. Література. Мистецтво. Критика» (видавництво «Прометей», Новий Ульм, 1946 р.), три збірники літературно-мистецької проблематики (видавнича спілка «Українське слово»), п'ять чисел «Літературного зошита» (як додаток до газети «Українські Вісті», 1947 р.), також друкували «Малу бібліотеку МУРу» й мали спеціальну видавничу марку «Золота Брама», яку могла надати Видавнича Комісія МУРу. Загальна кількість членів організації за роки діяльності сягала понад 70 осіб. Організація об'єднувала письменників із різними поглядами на долю української літератури (Стасіневич, Є. 2023, с. 17).

Незалежність МУР від партій позбавила його потужної видавничої бази, тому спочатку обмежилися малим обсягом – при інших газетах («Час» і «Наше життя») почали випускати «Малу Бібліотеку МУРу». Першими були надруковані роботи Юрія Клена (вступ до «Попелу імперій»), Уласа Самчука (розділи з «Юности Василя Шеремети»), Ігоря Косецького («Оповідання про переможців») та Юрія Косача («Ноктюрн б-моль»). Згодом з'явилися місцеві журнали «Рідне слово» (Мюнхен), «Заграва» (Авгсбург), «Похід» (Гайденава). Також у Австрії видавалися «Звено» під редакцією Володимира Кримського та «Літаври» під редакцією Юрія Клена. У 1946 р. почали видаватися «Збірники літературно-мистецької проблематики МУР» – матеріал, заснований на літературно-мистецьких дискусіях, що проводилися на з'їздах та конференціях членів організації. Представники руху намагалися створити альманахи, кожен із яких мав свою тему й напрям – перший був присвячений романтизму та експресіонізму, другий – реалізму. У другій половині 1947 р. з'явився місячник «Арка» за редакцією Віктора Домонтовича (Петрова), а від січня 1948 р. – Юрія Шереха (Шевельова). Усього вийшло 11 чисел у 9 випусках. У червні 1948 р. журнал припинив своє існування (Климчак, М. 2019, с. 57).

Важливим джерелом інформації для переміщених осіб були радіопередачі, що транслювалися з Мюнхена, а інформаційні листки стали початком еміграційної преси. Писані від руки або на друкарській машинці аркуші виконували роль настінних газет, згодом з'явилися бюлетені. Заснували ці перші видання у 1945 р. вихідці з Харківщини, які перебували у таборі у Ваймарі. 22 квітня 1945 р. мешканці табору читали «Короткі вісті». З 12 травня до 14 червня 1945 р.

українською мовою тут виходили «Короткі радіо-ві звіти» та окремі листки «Інформація», друковані на друкарській машинці. Із Ваймара видавничу справу було перенесено до Гресфельду, оскільки місто відійшло під радянську зону окупації, і небажання та страх повернення до тоталітарного режиму змусило українців шукати притулку в інших зонах. В Авґсбурзі 4 травня 1945 р. вийшло перше число «Громадського бюлетеня української колонії Авґсбургщини», згодом з'явилися «Радіо-Вісті». У цих виданнях повідомлялося про організаційне життя громади (Климчак, М. 2019, с. 58).

Місцем заснування повноцінних пресових видань українською мовою можна вважати Мюнхен, де було засновано кілька наукових установ, зокрема Український Вільний Університет. Ці видання відображали політичні погляди представників політичної хвилі еміграції. Захоплення газетними листками перенеслося навіть на кораблі, що везли біженців до Америки й інших країн. У невеличких за обсягом листках рідною мовою повідомлялося про погоду над Атлантикою, давалися поради емігрантам. Ці листки привіз із собою до Чикаго перший архівар музею Олекса Ганкевич¹⁶. Цікавим є і те, що поруч із привітанням капітана англійською мовою подавався технічний паспорт корабля, а новини адресувалися пасажиром на їхніх мовах (Климчак, М. 2019, с. 58).

Українська Спілка Образотворчих Мистців (УСОМ) постала у Мюнхені на початку 1947 р. і діяла до 1951 року. УСОМ об'єднувала митців різних мистецьких напрямів, які тоді жили переважно у таборах переміщених осіб у Німеччині й Австрії – головою був Едвард Козак. УСОМ влаштувала кілька виставок, брала участь у міжнародній виставці, організованій Адміністрацією Об'єднаних Націй для допомоги і відбудови у Німецькому Національному Музеї у Мюнхені (1947 р.), видала 2 випуски багатоілюстрованого журналу «Українське Мистецтво» (редактор Михайло Дмитренко) і кілька альбомів та монографій. Мюнхен, Геттінген, Міттенвальд, Бертхесгаден, Регенсбург, Нойбоєрн були осередками

¹⁶ Олекса Ганкевич (1906–1969) – громадський діяч, музейник, меценат, повітовий провідник ОУН. Навчався у Львівському університеті. З 1944 р. перебував у еміграції у Німеччині, де управляв українською народною школою. У 1949 р. переїхав до США. Діяльний у Пласті, громадських організаціях, один із засновників Українського народного музею в Чикаго.

мистецької активності, де творили: художник та іконописець Петро Андрусів¹⁷, художниця Марія Гарасовська-Дачишин¹⁸, художник, графік, кераміст Яків Гніздовський¹⁹, художник, графік, мистецтвознавець Святослав Гординський²⁰, скульптор Григорій Крук²¹, художник, графік Петро Холодний²², художник і карикатурист Ед-

¹⁷ Петро Стефанович Андрусів (1906–1981) – художник, живописець, графік, ілюстратор, іконописець, педагог, громадський діяч. Випускник Варшавської академії мистецтв. У 1947 р. емігрував до США, де досліджував давньоруську та козацьку добу. Працював в ілюстративній графіці. У 1952 р. разом із іншими українськими художниками-емігрантами створив у Нью-Йорку Об'єднання митців-українців в Америці (ОМУА).

¹⁸ Марія Станіславівна Гарасовська-Дачишин (1911–2000) – живописець. Член Українського мистецького об'єднання. Закінчила Краківську академію мистецтв. Одна із засновниць мистецького об'єднання «Зарево» (Краків). У 1949 р. емігрувала до США. Авторка постімпресіоністських пейзажів та портретів, ілюстрацій до книжок.

¹⁹ Яків Якович Гніздовський (1915–1985) – художник, графік, кераміст, мистецтвознавець. Навчався у Варшавській академії мистецтв. У 1949 р. емігрував до США. Автор понад 300 гравюр (ксилографій, офорт та ліногравюр). Член редколегії журналу екслібрисів Великої Британії, член Американського товариства аматорів і творців книжкового знака, постійний кореспондент журналу «Замітки з мистецтва» ОМУА.

²⁰ Святослав Ярославович Гординський (1906–1993) – художник, графік, мистецтвознавець, поет, перекладач, редактор, журналіст. Навчався в академії Жульєна і Модерній академії Фернана Леже у Парижі. У 1944 р. емігрував на Захід, згодом – до США. Співзасновник ОМУА. Автор релігійних та жанрових композицій.

²¹ Григорій Якович Крук (1911–1988) – скульптор, графік. Навчався у Краківській академії мистецтв. З 1945 р. викладав у Мюнхенській академії мистецтв. Автор понад 300 скульптур і 1 000 малюнків класично-академічного напрямку – самобутнього народного, експресивного, динамічного з природними формами й рухами.

²² Петро Петрович Холодний (1902–1990) – маляр, графік. Випускник Варшавської академії мистецтв. У 1950 р. емігрував до США. Почесний член ОМУА. Творив вітражі, мозаїки, ікони у стилі кубізму, конструктивізму, монументальної іконографії у неовізантійському стилі.

вард Козак²³, художник, графік Євзєбій Ліпєцький²⁴, художниця Зоя Лісовська-Нижанківська²⁵, художник Осип Танасевич²⁶, іконописець Михайло Осінчук²⁷, маляр, книжковий графік, театральний декоратор Василь Перебийніс²⁸, скульптор

²³ *Едвард Теодорович Козак* (1902–1992) – карикатурист, гуморист, художник, письменник, іконописець, редактор, видавець. Навчався у Львівській художній школі Олекси Новаківського. З 1944 р. очолював Українську спілку образотворчих мистців у таборах для переміщених осіб у Німеччині. З 1948 р. видавав гумористичний журнал «Лис Микита». У 1951 р. емігрував до США. Відомий художник-карикатурист.

²⁴ *Євзєбій Олександрович Ліпєцький* (1889–1970) – живописець, графік, театральний художник, реставратор, педагог, громадський діяч. Навчався у Баварській академії художніх мистецтв та Віденській академії художніх мистецтв. З 1940 р. жив у Німеччині. Автор батальних картин, пейзажів, портретів українських письменників, історичних осіб, діячів культури і мистецтва, поєднував академізм, реалізм, сецесію, імпресіонізм.

²⁵ *Зоя Робертівна Лісовська-Нижанківська* (1927 – по т.ч.) – живописець, графік. Закінчила Лондонську і Римську академії мистецтв. З 1955 р. проживає у Швейцарії. Авторка урбаністичних пейзажів, натюрмортів, композицій із людськими фігурами з українською тематикою в іконах, вітражах. Виконує ікони у стилі модернізму, поєднуючи традиційну іконографію, експресіонізм із елементами примітивізму.

²⁶ *Осип Танасевич* (1914–1993) – художник. Професор Торговельної школи у Бучачі. Викладав малярство у Німеччині, згодом у США. Засновник СУМА. Організував музичний гурток, хор, драматичний гурток при СУМА, курси кераміки та різьби.

²⁷ *Михайло Іванович Осінчук* (1890–1969) – художник-монументаліст, іконограф, графік, живописець. Навчався у Краківській академії мистецтв. Член Наукового товариства імені Шевченка. У 1944 р. емігрував до Німеччини, у 1947 р. – до США. Почесний голова ОМУА. Автор ілюстрацій для творів українських письменників, екслібрисів, ікон, портретів та історичних композицій у стилі станкового живопису.

²⁸ *Василь Перебийніс* (1896–1966) – маляр, книжковий графік, театральний декоратор. Навчався у Петербурзькій і Краківській академіях мистецтв. Творив портрети, пейзажі, натюрморти у стилі класицизму, реалізму, кубізму, конструктивізму.

Михайло Дзіндра²⁹ та ін. (Климчак, М. 2019, с. 59).

У резолюції з'їзду УСОМ було чітко визначено 10 напрямів, перший із яких декларував головне завдання: «З одного боку – зберігати і продовжувати творити ті форми українського національного мистецтва, що сьогодні можуть бути розвинені в Україні, з другого – репрезентувати українську культуру перед чужинцями», – зазначено в альманасі «Українське мистецтво» (Мюнхен, 1947 р.) Хроніка таборових виставок переважно обмежувалася територією свого табору та не завжди відповідала тому рівневі, до якого прагнули митці. Як повідомлялося у альманасі «Українське мистецтво» (Мюнхен, 1947 р.): «У своїй більшості вони були складені з усього, що попадалося під руки – передусім із народного мистецтва і виробів таборових майстерень, рідше із суто мистецької індивідуальної творчості – малярства, графіки, різьби» (Климчак, М. 2019, с. 59).

Висновки. По завершенню Другої світової війни у Європі на територіях Західної Німеччини опинилося понад 2 млн тимчасово переміщених осіб із України. Переважна більшість із них у 1945 р. зазнала репатріації до СРСР. Станом на кінець 1946 р. однією з найчисельніших національних груп у таборах тимчасово переміщених осіб були українці – близько 220 тис. осіб.

Попри життєві негаразди вихідці з України організували у таборах культурно-мистецьке, наукове та освітнє життя. Саме цей факт підтверджує думку про позитивні ментальні особливості українського народу, який, перебуваючи у складних життєвих обставинах, не проходить докорінної асиміляції із навколишнім чужим для спільноти середовищем, а гуртується навколо ідеї та вміло організовує власний культурно-мистецький діаспоральний простір, щоб передати молодим поколінням історичну спадщину, культуру, традиції та вірування.

Провідними напрямками культурного життя у таборах для українських переміщених осіб і біженців стали: видавнича діяльність Мистецького Українського Руху, який очолив У. Самчук; тран-

У 1947 р. переїхав до Великої Британії. Член Ради Союзу Українців у Великій Британії.

²⁹ *Михайло Васильович Дзіндра* (1921–2006) – художник, графік, скульптор, архітектор. Навчався у львівській «Мистецько-промисловій школі». У 1951 р. емігрував до США. Творив у напрямі реалістичної пластики, модернізму, асоціативної і абстрактної скульптури.

сляція радіопередач про життя української громади рідною мовою; діяльність Української Спілки Образотворчих Мистців, яку очолив Е. Козак, що репрезентувала українську музичну, театральну та художню культуру в світі.

Релігійне життя, набувши організаційних форм, консолідувало українців, сприяло збереженню національної пам'яті та підйому національно-патріотичного духу, а спільне святку-

вання національних, сімейно-побутових свят, літературних вечорів, ювілеїв культурних діячів відіграло велике значення у збереженні історичної пам'яті та мало виховне значення для молоді. Діячі мистецтва, опинившись на Заході, не лише не втратили свою самобутність, а й зробили вагомий внесок у розвиток повноцінної української культури.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

Дорошенко, В. (1949). Культурно-освітня праця в таборах і для таборів. *Сьогочасне й минуле: Вісник українознавства*. Ч. 1–2, с. 51–55.

Климчак, М. (2019). Культурно-мистецьке життя в таборах переміщених осіб. *Збірник наукових праць «Мистецтво. Культура. Освіта»*. Вип. 2, с. 56–60.

Ковпак, В. (2016). *Інформаційно-комунікаційна діяльність післявоєнної української еміграції: смислова матриця ідеї нації*: дис. ... д-ра наук: 27.00.01 – Теорія та історія соціальних комунікацій. Запоріжжя, 480 с.

Липовецький, С. (2023). Скитальці. *Локальна історія*. Вип. № 5, с. 6–15.

Міхасюта, О. (2006). *Діяльність міжнародних організацій у справах біженців у країнах Західної Європи (20–90-ті роки ХХ ст.)* (автореф. дис. ... канд. іст. наук: спец. 07.00.02 – Всесвітня історія). Чернівці, 20 с.

Павленко, М. (1979). *Біженці та переміщені особи в політиці імперіалістичних держав (1945 – 1949 рр.)*. Київ: Наукова думка, 124 с.

Подобєд, О. (2018). *Культурне життя та повсякдення переміщених осіб і біженців з України у Західній Німеччині (друга половина 1940-х рр.)*: дис. ... д-ра іст. наук: спец. 07.00.01 – Історія України. Черкаси, 549 с.

Скородинський, Е. (1949). Релігійне життя в таборах. *Сьогочасне й минуле: Вісник українознавства*. Ч. 1–2, с. 46–51.

Стасіневич, Є. (2023). МУР, стіни і спроби порозуміння. *Локальна історія*. Вип. № 5, с. 16–21.

Стрільчук, Л. (2016). Просвітницька діяльність української інтелігенції в таборах для переміщених осіб у західних окупаційних зонах (1944 – 1951 рр.). *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Серія «Історичні науки»*. Вип. № 3, с. 69–74.

Теодорович, Ю. (1960). *Під патронатом великого митрополита: нарис навчально-виховної праці Української Народної Школи імені Митрополита Андрея Шептицького в Регенсбургу. Німеччина 1945 – 1949*. Чикаго: Друкарня українсько-американської видавничої спілки в Чикаго, 78 с.

Шерех, Ю. (1949). Мова української еміграції в Німеччині (1945 – 1948). *Сьогочасне й минуле: Вісник українознавства*. Ч. 1–2, с. 38–45.

REFERENCES

Doroshenko, V. (1949). Kulturno-osvitnia pratsia v taborakh i dlia taboriv [Cultural and educational work in camps and for camps]. *Sohochasne y mynule: Visnyk ukrainoznavstva*. Ch. 1–2, s. 51–55. [In Ukrainian].

Klymchak, M. (2019). Kulturno-mystetske zhyttia v taborakh peremishchenykh osib [Cultural and artistic life in the camps of displaced persons]. *Zbirnyk naukovykh prats «Mystetstvo. Kultura. Osvita»*. Vyp. 2, s. 56–60. [In Ukrainian].

Kovpak, V. (2016). *Informatsiino-komunikatsiina diialnist pisliavoiennoi ukrainskoi emihratsii: smyslova matrytsia idei natsii* [Information and communication activities of the post-war Ukrainian emigration: the semantic matrix of the idea of the nation]. (Doctoral thesis). Zaporizhzhia, 480 s. [In Ukrainian].

Lypovetskyi, S. (2023). Skytaltsi [Wanderers]. *Lokalna istoriia*. Vyp № 5, s. 6–15. [In Ukrainian].

Mikhasiuta, O. (2006). *Diialnist mizhnarodnykh orhanizatsii u spravakh bizhentsiv u krainakh Zakhidnoi Yevropy (20–90-ti roky XX st.)* [Activities of international organizations in the field of refugees in the countries of Western Europe (20-90s of the 20th century)] (Extended abstract of Candidate's thesis). Chernivtsi, 20 s. [In Ukrainian].

Pavlenko, M. (1979). *Bizhentsi ta peremishcheni osoby v politytsi imperialistychnykh derzhav (1945 – 1949 rr.)* [Refugees and displaced persons in the policy of imperialist states (1945 – 1949)]. Kyiv: Naukova dumka, 124 s. [In Ukrainian].

Podobied, O. (2018). *Kulturne zhyttia ta povsiakdennia peremishchenykh osib i bizhentsiv z Ukrainy u Zakhidnii Nimechchyni (druha polovyna 1940-kh rr.)* [Cultural life and everyday life of displaced persons and refugees from Ukraine in West Germany (second half of the 1940s)]. (Doctoral thesis). Cherkasy, 549 s. [In Ukrainian].

Skorodynskiy, E. (1949). Relihiine zhyttia v taborakh [Religious life in the camps]. *Sohochnasne y mynule: Visnyk ukrainoznavstva*. Ch. 1–2, s. 46–51. [In Ukrainian].

Stasinevych, Ye. (2023). MUR, stiny i sproby porozuminnia [MUR, walls and attempts at understanding]. *Lokalna istoriia*. Vyp. № 5, s. 16–21. [In Ukrainian].

Strilchuk, L. (2016). Prosvitnytska diialnist ukraïnskoi intelihtentsii v taborakh dlia peremishchenykh osib u zakhidnykh okupatsiinykh zonakh (1944–1951 rr.) [Educational activities of the Ukrainian intelligentsia in camps for displaced persons in the western occupation zones (1944 – 1951)]. *Naukovyi visnyk Skhidnoievropeiskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky. Seriiia «Istorychni nauky»*. Vyp. № 3, s. 69–74. [In Ukrainian].

Teodorovych, Yu. (1960). *Pid patronatom velykoho mytropolyta: narys navchalno-vykhovnoi pratsi Ukrainskoi Narodnoi Shkoly imeni Mytropolyta Andreia Sheptytskoho v Rehensburgu. Nimechchyna 1945 – 1949* [Under the patronage of the great metropolitan: an outline of the educational work of the Ukrainian People's School named after Metropolitan Andrey Sheptytskyi in Regensburg. Germany 1945 – 1949]. Chykyago: Drukarnia ukraïnsko-amerykanskoi vydavnychoi spilky v Chykyago, 78 s. [In Ukrainian].

Sherekh, Yu. (1949). Mova ukraïnskoi emigratsii v Nimechchyni (1945 – 1948) [The language of Ukrainian emigration in Germany (1945 – 1948)]. *Sohochnasne y mynule: Visnyk ukrainoznavstva*. Ch. 1–2, s. 38–45. [In Ukrainian].

Ariadna SOROKIVSKA-OBIKHOD

Philosophy Doctor

*Hetman Petro Sahaidachnyi National Army Academy
(Lviv, Ukraine)*

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4413-9480>

Email: ariadnasor@ukr.net

**CULTURAL LIFE OF UKRAINIANS IN CAMPS
FOR TEMPORARY DISPLACED PERSONS IN THE TERRITORY OF COUNTRIES
OF WESTERN EUROPE IN THE FIRST POST-WAR YEARS (1945–1947)**

The article describes the cultural life of Ukrainians in camps for temporarily displaced persons on the territory of Western Europe in the post-war years (1945–1947), the main directions of which were: publishing, educational activities, development of art, theatre, sports, creation of cultural, religious, scientific centres, public organizations. Out of the 2.5–3 million Ukrainians, most of whom were repatriated to the USSR in 1945, about 220,000 Ukrainians remained in West Germany. Cultural, artistic, scientific and educational life flourished in the camps. Ukrainians managed not to assimilate, but with joint efforts built Ukraine in miniature, preserved and multiplied it, forming a new political Ukrainian diaspora, whose descendants passed on the historical heritage to the generations of independent Ukraine and contributed to the formation of modern Ukrainian identity.

The purpose of the study is to investigate the cultural life and everyday life of Ukrainian displaced persons and refugees in the countries of Western Europe in the second half of the 1940s as a social group in the context of European history.

It was West Germany in the first post-war years that became the second home for many Ukrainians, the place where part of the third wave of emigration was formed and a large Ukrainian community was formed - representatives of different regions of Ukraine met here, as well as those Ukrainians who, as early as the 1920s and 1930s were forced to leave their homeland. Often these were people with different political experiences and with different views on the "Ukrainian question" - Galicians and Transnistrians, right-wing and left-wing, UPA and Red Army men, simple peasants and intellectuals, who worked together.

Keywords: temporarily displaced persons, DP, cultural life, Ukrainian emigration, Western Europe, post-war period.